

зокрема Європейська рамка кваліфікацій для навчання впродовж життя (ЄРК НВЖ, 2003 р.), Рамка кваліфікацій Європейського простору вищої освіти (РК ЄПВО, 2005 р.), Національна рамка кваліфікацій (НРК, 2011 р.), а також імплементація систем внутрішнього та зовнішнього забезпечення якості вищої освіти відповідно до стандартів і рекомендацій щодо забезпечення якості у Європейському просторі вищої освіти.

Таким чином, проведений аналіз засвідчив, що поняття «якість вищої освіти», як багатоаспектне і різнопланове, викликає широких дискусій серед науковців. Воно охоплює як сукупність закладених у вищу освіту ресурсів, так і процес освітньої діяльності та його результати. Для забезпечення якості вищої освіти як найважливішого компонента інноваційного розвитку сучасної вищої школи України необхідна імплементація компетентнісного підходу до аналізу якості вищої освіти, реалізація комплексу інструментів систем внутрішнього та зовнішнього забезпечення якості вищої освіти відповідно до стандартів і рекомендацій Європейського простору вищої освіти як основи для інтеграції національної системи забезпечення якості вищої освіти в європейську систему оцінювання вищої освіти.

5.4. Дослідницький університет в інноваційному суспільстві знань

Інноваційне суспільство ґрунтується на наявності висококваліфікованого, освіченого особистісного капіталу людини. Дослідницький університет є саме тією структурою, яка здатна пришвидшити формування в Україні такого суспільства. Він є центром передових ідей, концепцій та осередком генерування інтелектуальної еліти.

Перші моделі дослідницьких університетів зародилися у другій половині минулого століття, зокрема, у Сполучених Штатах Америки (Стенфордський університет, Берклі, Массачусетський технологічний університет). Протягом цього періоду проходив процес формування концепції дослідницького університету.

Уперше поняття дослідницького університету використано Б. Р. Кларком у роботі «Утворення інноваційних університетів: організаційні шляхи трансформації». У подальшому зміст цього поняття було розкрито зарубіжними науковцями, серед яких варто відзначити Г. Етцковица і В. Копполу, Л. Лейдесдорфа, У. Б. Роджерса.

Проте, на сьогодні єдине розуміння поняття дослідницького університету відсутнє. Так, одні автори мають на увазі університет, який використовує інноваційні методи навчання та тісно взаємодіє з промисловістю, де запроваджуються розробки університетських учених; в інших ідеться про заклад, що здатний насамперед комерціалізувати результати своєї діяльності і залучити додаткові фінансові ресурси¹.

Дослідницький університет отримує своє втілення у концепції «потрійної спіралі» (англ. – The Triple Helix), що була описана в працях Н. Етцковица та Л. Лейдесдорфа. Дана концепція ґрунтується на тому, що обов'язковими суб'єктами інноваційної діяльності виступають держава, бізнес та університети з домінуванням саме останніх. Якщо держава задає правила гри, надає політичну і законодавчу підтримку, забезпечує необхідні ресурси для стимулювання науково-дослідницької та інноваційної діяльності в університетах, високотехнологічний бізнес є головним замовником і провідником високих технологій на ринки, то університети стають джерелом і ядром інноваційного процесу².

Так один із вищевказаних суб'єктів – «entrepreneurial/research university» (поняття «підприємницький»/«дослідницький» є фактично тотожними за змістом) являється головним маховиком руху індустріального суспільства до інформаційного. Такий університет є результатом еволюційного розвитку академічного товариства, який може трактуватись лише як здобуток, ніж спотворення чи перекручування навчальних цілей. Такий тип університету завдяки поєднанню навчальних і науково-дослідних завдань трансформує їх в функціональну і креативну систему.

---

¹ Константинов, Г. Н. Что такое предпринимательский университет [Текст] / Г. Н. Константинов, С. Р. Филонович // Вопр. образования. – 2007. – № 1. – С. 49–62.

² Шевченко, Л. С. Развитие экономики за участі інноваційних університетів [Текст] / Л. С. Шевченко // Вісн. Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Серія: Екон. теорія та право. – 2012. – № 2. – С. 6.

Якщо зазирнути у всесвітню історію розвитку університетів, то можна відзначити якісні стрибки, що змінили позиціонування університетів та їх місії. Так, з XII до сер. XIX ст. єдиним завданням, що ставилось до університетів було надання освітніх послуг. Вже з середини XIX ст. і до сьогодні крім вказаного вище завдання на університети також було покладено функцію проведення наукових досліджень. Ця зміна викликала деякі спори у середині викладацького та наукового товариства, тому для виконання цієї місії було виділено окрему інфраструктуру.

Фактично паралельно із виникненням попередньої цілі формується і наступна – необхідність внесення університетом вкладу до соціально-економічного розвитку територіальної громади та суспільства в цілому. Стимулом до цього стали заходи держави щодо зближення університетів і бізнесу, та останніх, які були зацікавлені у використанні для власної науково-дослідної діяльності матеріальної та інтелектуальної бази університетів. У зв'язку з цим виник значний конфлікт інтересів серед представників академічного товариства щодо бачення концепції університету XXI ст. Але і він був вирішений шляхом прийняття спеціальних правил та створення відповідних структур для здійснення університетом цієї місії. Таким чином, дослідницький університет офіційно став ще однією академічною формою надання освітніх послуг.

Університет, що орієнтується в більшій мірі на бізнес структури показує значно позитивніший ефект шляхом представлення нових джерел інноваційних ідей в академічне та наукове середовище, посилює фінансову незалежність через власні джерела доходу і вкладає більш істотний внесок у регіональний розвиток та соціальний прогрес.

На думку П. Давидова, дослідницький університет дозволяє зберігати основні пріоритети класичного університету з одночасним підвищенням стабільності на вплив зовнішніх факторів особливо економічного характеру. Фундаментальним для такого сценарію розвитку університету є те положення, що «університет стає ключовим елементом інноваційної системи і як поставник людського капіталу, і як «колиска» нових фірм»¹.

---

¹ Сумерки просвещения [Електронний ресурс] // Рус. журн. – Режим доступу: http://www.russ_sovr/sumerki/20030407_mitr.html/.

Один із провідних спеціалістів у сфері вивчення вищої освіти в Сполучених Штатах Америки Б. Р. Кларк виділив головні ознаки, характерні для таких університетів: фінансова незалежність, використання та вдосконалення власних науково-дослідних можливостей, боротьба за особистий престиж. Для досягнення наведених ознак пропонується провести внутрішні перетворення в університеті, що полягають у посиленні центрального управлінського ядра, диверсифікації джерел доходу, посиленні колегіальності в прийнятті рішень і управління всіма сферами діяльності навчального закладу, створенні загальноуніверситетської інноваційної культури.

Щодо України, то постановою Кабінету Міністрів України від 17 лютого 2010 р. № 163 було затверджено Положення «Про дослідницький університет» (на сьогоднішній день втратив чинність)¹ вперше на законодавчому рівні фактично отримала закріплення модель дослідницького (інноваційного) університету.

Відповідно до п. 2 вказаного положення під дослідницьким університетом розумівся національний вищий навчальний заклад, який має вагомі наукові здобутки, провадить дослідницьку та інноваційну діяльність, забезпечує інтеграцію освіти та науки з виробництвом, бере участь у реалізації міжнародних проектів і програм. Основними завданнями такого університету є, зокрема, реалізація інноваційних проектів розроблення, впровадження та виробництва нової високотехнологічної продукції; інтеграція освіти та науки з виробництвом шляхом створення навчально-науково-виробничих об'єднань, базових кафедр, лабораторій разом з інститутами Національної та галузевих академій наук і підприємствами, установами та організаціями; випуск та практичне використання експериментальних зразків нової техніки, технологій та малосерійної наукоємної продукції; забезпечення охорони об'єктів права інтелектуальної власності.

Зазначений статус вищий навчальний заклад міг отримати лише у тому випадку, якщо відповідав 31 критерію, які були наведені у тексті положення. Серед них варто назвати наступне: функціонування не менш як одного технопарку, наукового парку; проходження стажу-

---

¹ Про дослідницький університет [Електронний ресурс] : Постанова Каб. Міністрів України від 17 лют. 2010 р. № 163. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/163-2010-%D0%BF/>.

вання у вітчизняних та зарубіжних університетах і наукових центрах не менш як 50 студентами, аспірантами та молодими вченими протягом року, проведення на базі університету не менш як десяти міжнародних, всеукраїнських та регіональних студентських олімпіад, конкурсів наукових робіт протягом року.

Однак, критерії оцінки вищого навчального закладу як дослідницького університету були переважно кількісними і малообґрунтованими якісно. Варто також відзначити, що дане положення фактично носило лише декларативний характер, оскільки не передбачало основних засад діяльності такого університету, його особливостей кадрового забезпечення, фінансування, матеріального забезпечення наукових і науково-педагогічних працівників, права та обов'язки дослідницького університету.

Не було зрозумілим зв'язок між тим, як саме отримання статусу дослідницького університету підвищить роль університету як центру освіти і науки, підготовки висококваліфікованих наукових і науково-педагогічних кадрів, упровадження в практику наукових досягнень, технічних і технологічних розробок, реалізації разом з іншими вищими навчальними закладами та науковими установами спільних програм за пріоритетними напрямками фундаментальних і прикладних наукових досліджень для розв'язання важливих соціально-економічних завдань у різних сферах економіки.

Із прийняттям нового Закону України «Про вищу освіту» від 01 липня 2014 р. № 1556-VII ст. 30 було закріплено вдосконалене регулювання діяльності дослідницьких університетів¹.

Частиною 1 вказаної статті встановлено, що національному вищому навчальному закладу, який забезпечує проривний розвиток держави в певних галузях знань за моделлю поєднання освіти, науки та інновацій, сприяє її інтеграції у світовий освітньо-науковий простір, має визнані наукові здобутки, може надаватися статус дослідницького університету.

Статус дослідницького університету надається на конкурсних засадах. Варто позитивно відзначити норму про те, що показники для отримання наведеного статусу вираховуватимуться, виходячи із загальної кількості науково-педагогічних і наукових працівників вищо-

---

¹ Про вищу освіту [Електронний ресурс] : Закон України від 1 лип. 2014 р. № 1556-VII. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1556-18/>.

го навчального закладу. На нашу думку, це дозволить активізувати діяльність всього трудового колективу та позбутися тієї кількості працівників, які формально лише числяться в університетах та не долучаються до наукової діяльності.

Критерії, за якими надається статус дослідницького університету, базуються на таких засадах:

- розгалужена інфраструктура та матеріально-технічна база, що забезпечують провадження науково-освітньої діяльності на світовому рівні, зокрема визнані наукові школи, центри, лабораторії тощо;

- міждисциплінарність освіти і науки, потужна фундаментальна складова наукових досліджень, якість яких підтверджена, зокрема, публікаціями у вітчизняних і міжнародних рецензованих фахових виданнях;

- забезпечення високоякісної фахової підготовки докторів наук та здатність впроваджувати і комерціалізувати наукові результати, якість системи підготовки та підвищення кваліфікації наукових кадрів у вищому навчальному закладі;

- рівень інтеграції у світовий освітньо-науковий простір, зокрема кількість міжнародних проектів, створених об'єктів права інтелектуальної власності, спільних з підприємствами та іноземними вищими навчальними закладами наукових проектів, грантів тощо;

- місце в національному, галузевих та/або міжнародних рейтингах вищих навчальних закладів;

- кількість публікацій за показниками визнаних міжнародних наукометричних баз та у міжнародних реферованих виданнях.

На відміну від попереднього положення, чинний закон встановлює перелік прав, які отримує дослідницький університет. Так, зокрема, слід відзначити право:

- отримувати базове фінансування за окремою бюджетною програмою Державного бюджету України на провадження наукової діяльності в обсязі не менш як 25 відсотків коштів, що передбачаються на його утримання, для проведення наукових досліджень, підтримки та розвитку їх матеріально-технічної бази;

- на конкурсних засадах формувати тематику фундаментальних та прикладних наукових досліджень, науково-технічних розробок і самостійно затверджувати річний тематичний план;

– створювати на своїй базі інноваційні структури різних типів (наукові та технологічні парки, бізнес-інкубатори, малі підприємства тощо) на засадах поєднання інтересів високотехнологічних компаній, науки, освіти, бізнесу та держави з метою виконання і впровадження інноваційних проектів;

– самостійно визначати статті та обсяги витрат власних надходжень;

– у межах, визначених у встановленому порядку коштів загально-го фонду на оплату праці та в межах наявних у вищому навчальному закладі власних надходжень самостійно формувати і затверджувати штатний розклад науково-педагогічних, наукових, педагогічних та інших працівників, у тому числі визначати штатні нормативи, найменування та чисельність посад працівників відповідно до структури вищого навчального закладу.

Проте, незважаючи на прогресивні ідеї, що були закладені у вищевказаних нормах, законодавець продовжує фрагментарну, непослідовну політику у формуванні ефективної системи освіти та науки. Це впливає, наприклад, із того, що так і не було прийнято нове положення про дослідницький університет, яке б містило деталізоване правове регулювання функціонування таких університетів.

Крім того, для розвитку дослідницьких університетів в Україні необхідно не просто закріпити кількісні показники, критерії їх діяльності на законодавчому рівні, а розробити загальнодержавну програму розвитку провідних вищих навчальних закладів для перетворення їх у потужні науково-дослідні центри, які були б забезпечені бюджетним фінансуванням для оновлення матеріально-технічної бази, проведення дослідження та впровадження у виробництво державних замовлень.

Як впливає із визначення поняття дослідницького університету однією із ключових ознак виступає здатність комерціалізувати результати власної науково-дослідницької роботи.

Слово «комерціалізація» походить від латинського «*commesium*» і означає перетворення будь-чого у прибуток. Подібне визначення можна зустріти в економічному словнику, який трактує комерціалізацію як підпорядкування діяльності цілям одержання прибутку.

Щодо ж комерціалізації інновацій, то її можна охарактеризувати як технологію перетворення науково-технічного результату у вигляді продукції або технологічної розробки в комерційний результат¹.

Позиція вітчизняних вчених-правників Я. М. Гріко і Є. А. Монастирського щодо «комерціалізації інноваційної ідеї» полягає у визначенні її як отримання доходу від її продажу або використання у власному виробництві.

У вузькому розумінні комерціалізація є реалізацією ідей за допомогою матеріальних інвестицій, які в майбутньому самоокупляться і принесуть прибуток.

Процес комерціалізації в дослідницькому університеті зазвичай здійснюється через ринок знань (науково-технічна продукція), ринок об'єктів інтелектуальної власності (право на використання об'єктів інтелектуальної власності) та ринок продуктів (доведення розробки до виробництва) шляхом створення стартапів; співпраці з державою на умовах державно-приватного партнерства.

Поширеною також є практика заснування спеціалізованих органів, що займаються передаванням результатів наукових досліджень у промисловість – так звані офіси та центри з трансферу технологій, відділи інтелектуальної власності, ліцензування та патентування. Вони можуть створюватися як вищими навчальними закладами за допомогою державного фінансування, так і безпосередньо вищими навчальними закладами.

В українському законодавстві поняття «комерціалізація» тривалий час було відсутнім взагалі, проте у свою чергу використовувалась фраза «залучення інтелектуальної власності до господарського обороту».

У Методичних рекомендаціях з комерціалізації розробок, створених в результаті науково-технічної діяльності, затверджені наказом Державного комітету України з питань науки, інновацій та інформатизації від 13 вересня 2010 р. № 18² містяться, зокрема, визначення

---

¹ Ворона, Т. О. Вдосконалення механізму комерціалізації інноваційних розробок ВНЗ України [Електронний ресурс] / Т. О. Ворона. – Режим доступу: <http://dspace.univer.kharkov.ua/bitstream/123456789/6785/2/Vorona.pdf>.

² Методичні рекомендації з комерціалізації розробок, створених в результаті науково-технічної діяльності [Електронний ресурс] : затв. наказом Держ. ком. Укра-

понять «комерціалізація прав на об'єкти інтелектуальної власності» та «процес комерціалізації розробок». Так, комерціалізація прав на об'єкти інтелектуальної власності полягає в організації руху інтелектуального капіталу з метою отримання прибутку, а процес комерціалізації розробок є комплексом організаційно-економічних заходів, спрямованих на отримання прибутку від ринкової реалізації наявних знань та розробок у певній галузі науки і техніки.

Незважаючи на те, що у певній кількості чинних нормативно-правових актів зазначається поняття «комерціалізація», але у таких профільних законах як «Про інноваційну діяльність», «Про наукову і науково-технічну діяльність», «Про вищу освіту», «Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій», «Про наукові парки», «Про інвестиційну діяльність» не закріплено визначення цього ключового терміну.

Україна із значним інтелектуальним потенціалом безперечно володіє однією із складових процесу комерціалізації – потенційними інноваційними продуктами (об'єктами науково-дослідної роботи).

Серед перешкод, що стоять на шляху національного інноваційного та науково-технічного розвитку можна виділити наступні:

- відсутність дієвої цільової загальнодержавної програми розвитку інноваційної науково-дослідної діяльності;
- відсутність засобів впровадження результатів науково-дослідної діяльності у виробництво та фактично відсутня відповідна інфраструктура, яка здатна забезпечити належне проходження суб'єктом інноваційної діяльності всіх етапів інноваційного циклу;
- наявність мінімального державного фінансування інноваційної діяльності навчальних закладів;
- відсутність критеріїв оцінки ринкової вартості результатів науково-дослідної діяльності;
- застаріла законодавча база, що регламентує діяльність у сфері інтелектуальної власності, науково-дослідної та інноваційної діяльності;

їни з питань науки, інновацій та інформатизації від 13 верес. 2010 р. № 18. – Режим доступу: <http://www.google.com.ua/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&frm=1&source=web&cd=1&ved=0CCsQFjAA&url=http%3A%2F%2Fnmu.ua%2Fscience%2Fcommerc.doc&ei=6r--UZaQMcjI4AT-u4HoAQ&usg=AFQjCNGzX7mJSOQch43GgIIJvTMfFR3u fw&sig2=X47r8XnN5VIIL0Brbivryg/>.

– відсутність пільг для виконавців та потенційних інвесторів у науково-дослідну сферу (бюджетних, податкових, митних, страхових, фінансових тощо).

Із вищенаведеними проблемами постіндустріальні країни зіштовхнулися близько півстоліття назад. Досвід показує, що вони успішно їх вирішили, наслідком чого стала якісно реформована сфера освіти, науки та значне економічне зростання.

Досвід комерціалізації результатів науково-дослідної діяльності у Сполучених Штатах Америки є найбільше ефективним та заслуговує на увагу. З метою посилення конкурентоспроможності країни, розвитку інноваційної діяльності та кооперації освіти, науки і бізнесу, Конгресом було прийнято низку нормативних документів, серед яких закон Стівенсона – Уайдлера «Про технологічні нововведення» (1980 р.), закон «Про федеральний трансфер технологій» (1986 р.), закон «Про конкурентоспроможність у галузі трансферу технологій» (1989 р.), розпорядження уряду «Про спрощення доступу до наук і технологій».

Однак найважливішу роль відіграли поправки до закону «Про патенти і торгові знаки», відомі як закон Бея-Доула (1980 р.). Вищі навчальні заклади отримали виключні права інтелектуальної власності на ті результати науково-дослідної роботи, які фінансувалися державою. Також було сформовано базові умови для взаємодії всіх учасників процесу створення, охорони, передавання та використання результатів науково-дослідної роботи.

У більшості вищих навчальних закладів розпочали свою діяльність патентно-ліцензійні відділи. Комерціалізація наукових досліджень університетів включає роботу з:

- патентування та одержання прибутку від продажу ліцензій на ці патенти;
- створення шляхом правової, фінансової та організаційної підтримки spin off і start-up компаній із подальшим одержанням часткового прибутку від їх діяльності або доходу від продажу компанії.

Про значимість прийняття даного закону свідчить той факт, що завдяки його положенням протягом 30 років у США створено більш ніж 5000 компаній. Щодня університети були задіяні у створенні 1,6 компанії та комерціалізували 648 нових продуктів, а дохід склав 1,5 млрд. доларів¹.

---

¹ Bayh-Dole [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://b-d30.org/>.

У свою чергу ефективність використання технологічних досліджень університетами Кембриджу та Стенфорду робить ці навчальні заклади «напевно, єдиними університетами, які можуть похвалитися тим, що вони змінили національну економіку»¹.

Не мало важливим виступає той факт, що в списку топ-20 університетів світу, складеним Шанхайським університетом Цзяо Тун, понад 15 університетів є американськими.

У зв'язку із такими істотними результатами, в подальшому Австрія, Бельгія, Данія, Франція, Німеччина, Португалія, Іспанія та Велика Британія також розпочали закріплювати «американську» модель дослідницьких університетів.

Варто також звернути увагу на досвід Фінляндії, яка за допомогою професійного державного менеджменту створила передову інноваційну систему освіти та науки.

В далекому 1983 році засновано Національну технологічну агенцію (Tekes), у 1987 році – Раду з питань наукової та технологічної політики. Однією із їх функцій було створення технологічних центрів та наукових парків при університетах. Саме завдяки тому, що держава в особі Tekes, Академії Фінляндії та Центрив експертиз активно підтримувала та заохочувала співпрацю між бізнесом та університетами, на сьогодні майже дві третини усіх досліджень фінансуються за рахунок позабюджетних коштів. У свою чергу, спеціалісти інших країн підкреслюють переваги інноваційної системи Фінляндії, що полягають у стабільній системі управління інноваційною діяльністю, наданні якісної освіти, співпраці університетів та приватного сектору².

З іншої сторони, у Росії прийнято федеральний закон від 2 серпня 2009 р. №217 «Про внесення змін в окремі законодавчі акти Російської Федерації по питанням створення бюджетними установами gospodar-

---

¹ Shattock, M. The Entrepreneurial University Model: Factors Which Inhibit Its Realization [Текст] / M. Shattock // Creating and Sustaining Entrepreneurial, Innovative Universities. (Lectures given at the University of Strathclyde by Burton Clark and Michael Shattock, September 2002). – Glasgow: University of Strathclyde, 2003. – P. 10–21.

² Курильчик, К. М. Інноваційна система Фінляндії як приклад успішної економічної стратегії країни [Електронний ресурс] / К. М. Курильчик. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum%20/en_etei/2008_5_1/zbirnuk_ETEI_08_1_296.pdf/.

ських товариств з метою практичного застосування (втілення) результатів інтелектуальної діяльності», який дозволив вищим навчальним закладам створювати малі науково-дослідні компанії та отримувати прибуток від їх діяльності. Фактично як і в зарубіжних країнах вищим навчальним закладам надано право бути засновниками компаній та створювати центри трансферу технологій.

Однак, на цьому схожі риси припиняються. Погоджуючись із думкою російських вчених¹, даний закон, незважаючи на всю свою привабливість, залишається декларативним, оскільки не вирішує безліч проблем, пов'язаних з його практичною реалізацією, включаючи регулювання порядку створення університетами та функціонування юридичної особи – стартапа.

В Україні існують інституціональні перешкоди на законодавчому рівні для належного функціонування моделі дослідницького університету, що полягають в наступному.

На сьогодні законодавством не врегульовано правовий статус вищого навчального закладу як господарюючого суб'єкта (правовий режим майна, право розпоряджатись коштами, отриманими від господарської діяльності).

Стаття 1 Закону України «Про вищу освіту» зазначає, що вищим навчальним закладом є окремий вид установи, яка є юридичною особою приватного або публічного права, діє згідно з виданою ліцензією на провадження освітньої діяльності на певних рівнях вищої освіти, проводить наукову, науково-технічну, інноваційну та/або методичну діяльність, забезпечує організацію освітнього процесу і здобуття особами вищої освіти, післядипломної освіти з урахуванням їхніх покликань, інтересів і здібностей.

Згідно із ст. 65 Закону України «Про вищу освіту» наукова, науково-технічна та інноваційна діяльність у вищих навчальних закладах є невід'ємною складовою освітньої діяльності і провадиться з метою інтеграції наукової, освітньої і виробничої діяльності в системі вищої освіти². Провадження наукової і науково-технічної діяльності універ-

---

¹ Турчанинова, М. В. Оценка возможных последствий принятия закона 217-ФЗ [Електронний ресурс] / М. В. Турчанинова. – Режим доступу: <http://www.pandia.ru/text/78/089/20797.php/>.

² Про вищу освіту [Електронний ресурс] : Закон України від 17 січ. 2002 р. № 2984-III. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2984-14/>.

ситетами, академіями, інститутами є обов'язковим. Суб'єктами наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності є наукові, науково-педагогічні працівники, особи, які навчаються у вищих навчальних закладах, інші працівники вищих навчальних закладів, а також працівники підприємств, які спільно з вищими навчальними закладами провадять наукову, науково-технічну та інноваційну діяльність.

Із поняття вищого навчального закладу випливає, що вказаний закон на відміну від попереднього містить також і такий вид діяльності як інноваційна. У зв'язку з цим, чинне на сьогодні тлумачення поняття вищого навчального закладу відповідає історичним етапам розвитку місії і завдань університетів у світі про які згадувалось вище.

Більше того, відповідно до ст. 26 Закону України «Про вищу освіту» безпосередніми завданнями вищого навчального закладу є, зокрема, забезпечення органічного поєднання в освітньому процесі освітньої, наукової та інноваційної діяльності, провадження наукової діяльності шляхом проведення наукових досліджень і забезпечення творчої діяльності учасників освітнього процесу, підготовки наукових кадрів вищої кваліфікації і використання отриманих результатів в освітньому процесі.

Згідно з ч. 1 ст. 23 Закону України «Про вищу освіту» вищий навчальний заклад утворюється у формі державної, комунальної, приватної установи і працює на засадах неприбутковості.

Аналіз чинного законодавства дає підстави зробити висновок про те, що вищий навчальний заклад віднесений до некомерційних юридичних осіб, що наділений спеціальною правоздатністю¹. Даний вид правоздатності характеризується тим, що імперативно визначені права та обов'язки, що закріплені в установчому документі, вищого навчального закладу повинні відповідати цілям його діяльності в освітній сфері.

Сукупність прав та обов'язків вищих навчальних закладів, що виходять за межі некомерційного характеру чітко визначена Переліком платних послуг, які можуть надаватися навчальними закладами, іншими установами та закладами системи освіти, що належать до

---

¹ Высшее учебное заведение как субъект отношений в сфере предпринимательства [Електронний ресурс] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Режим доступу: http://law.edu.ru/book/book.asp?bookID=1217941#_ftn2/.

державної та комунальної форми власності, затверджені постановою Кабінету Міністрів України від 27 серпня 2010 р. № 796¹.

Другий пункт вищенаведеного переліку передбачає у сфері наукової та науково-технічної діяльності, зокрема, наступні платні послуги:

- проведення науково-дослідних, дослідно-конструкторських, проектно-конструкторських, технологічних, пошукових та проектно-пошукових робіт (пп. 1);

- проектування, розроблення та виготовлення експериментальних зразків і дослідних партій матеріалів, речовин, приладів, обладнання (пп. 5);

- впровадження, виробництво і реалізація дослідної, промислової, наукової, науково-технічної, інноваційної продукції, техніки, обладнання, приладів та устаткування, що виготовлені за власними технологіями (пп. 11);

- здійснення операцій, пов'язаних із трансфером (передачею) технологій, що розроблені за рахунок коштів державного бюджету (пп. 12);

- надання дозволів (видача ліцензій) на використання об'єктів права інтелектуальної власності (пп. 17).

Не зважаючи на широкий перелік послуг, серед комерційної діяльності, на жаль, законодавцем не передбачено можливості створювати вищим навчальним закладом юридичних осіб з метою отримання прибутку.

На думку автора, можливість здійснення інноваційної діяльності вищими навчальними закладами шляхом надання платних послуг повинна бути законодавчо закріплена серед завдань таких закладів. Не виключено, що один і той же вид діяльності може бути діяльністю, спрямованою на досягнення цілей вищого навчального закладу, включаючи отримання прибутку із подальшим капіталовкладенням в його розвиток.

У свою чергу ч. 1 ст. 27 Закону України «Про вищу освіту» було закріплено необхідну норму про те, що вищий навчальний заклад

---

¹ Про затвердження переліку платних послуг, які можуть надаватися навчальними закладами, іншими установами та закладами системи освіти, що належать до державної і комунальної форми власності [Електронний ресурс] : Постанова Каб. Міністрів України від 27.08.2010 № 796. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/796-2010-%D0%BF/>.

може бути засновником (співзасновником) інших юридичних осіб, які провадять свою діяльність відповідно до напрямів навчально-науково-виробничої, інноваційної діяльності вищого навчального закладу та/або забезпечують виконання його статутних завдань.

Статтею 68 вказаного закону визначено, що наукова, науково-технічна та інноваційна діяльність може провадитись вищими навчальними закладами, у тому числі через створені ними юридичні особи, предметом діяльності яких є доведення результатів наукової і науково-технічної діяльності вищого навчального закладу до стану інноваційного продукту та його подальша комерціалізація. Вищі навчальні заклади, зокрема які є засновниками інноваційних структур різних типів (наукові та технологічні парки, бізнес-інкубатори тощо), мають право проводити спільні наукові дослідження, демонстраційні досліди тощо, у тому числі з використанням земельних ділянок, які знаходяться в постійному користуванні вищих навчальних закладів.

Однак, у чинному законодавстві відсутня будь-яка конкретизація щодо порядку створення таких юридичних осіб, їх організаційно-правових форм. Це у свою чергу на практиці викликає значні процесуальні перешкоди та уповільнює реалізацію закладених в концепцію закону ідей.

Слід наголосити, що українське законодавство не однозначно визначає особливості реалізації вищим навчальним закладом їхніх прав щодо майна та доходів, одержаних в результаті надання дозволених платних послуг відповідно до наведеного вище переліку.

Так, згідно з ч. 1 ст. 70 Закону України «Про вищу освіту» матеріально-технічна база вищих навчальних закладів включає будівлі, споруди, землю, комунікації, обладнання, транспортні засоби, службове житло та інші матеріальні цінності¹. Відповідно до законодавства та з урахуванням організаційно-правової форми вищого навчального закладу з метою забезпечення його статутної діяльності засновником (засновниками) закріплюються на основі права господарського відання або передаються у власність будівлі, споруди, майнові комплекси, комунікації, обладнання, транспортні засоби та інше майно.

---

¹ Про вищу освіту [Електронний ресурс] : Закон України від 1 лип. 2014 р. № 1556-VII. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1556-18/>.

Згідно зі ст. 136 Господарського кодексу України від 16 січня 2003 р. № 436-IV¹ право господарського відання є речовим правом суб'єкта підприємництва, який володіє, користується і розпоряджається майном, закріпленим за ним власником (уповноваженим ним органом), з обмеженням правомочності розпорядження щодо окремих видів майна за згодою власника у випадках, передбачених цим Кодексом та іншими законами. Власник майна, закріпленого на праві господарського відання за суб'єктом підприємництва, здійснює контроль за використанням та збереженням належного йому майна безпосередньо або через уповноважений ним орган, не втручаючись в оперативно-господарську діяльність підприємства. Щодо захисту права господарського відання застосовуються положення закону, встановлені для захисту права власності. Суб'єкт підприємництва, який здійснює господарську діяльність на основі права господарського відання, має право на захист своїх майнових прав також від власника.

Закон України «Про вищу освіту», який втратив чинність, визначав право власності вищого навчального закладу через право оперативного відання, що істотно обмежував обсяг прав щодо наданого закладу майна з боку держави. Зокрема, воно виділялось виключно для некомерційних цілей. У свою чергу діючий закон все таки розширив повноваження вищого навчального закладу у сфері використання наданого йому майна.

Отже, враховуючи особливості майнового режиму вищого навчального закладу, який, з одного боку, володіє майном засновника (власника) на праві господарського відання, а з іншого боку, має власне майно, джерела придбання якого легальними і передбачені чинним законодавством, тому автор вважає доцільним укласти договір між вищим навчальним закладом і його засновником, що дозволить закріпити правомочності вищого навчального закладу, які дадуть змогу розмежувати майно вищого навчального закладу на дві категорії: майно, передане вищому навчальному закладу засновником (засновниками) та майно, що належить вищому навчальному закладу на праві власності. Це зробить можливим врегулювати питання обсягу правомочностей вищого навчального закладу щодо володіння,

---

¹ Господарський кодекс України [Електронний ресурс] : Закон України від 16 січ. 2003 р. № 436-IV. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/436-15/>.

користування та розпорядження майном, розмежувавши межі майнової відповідальності за зобов'язаннями вищого навчального закладу.

При цьому вказаним законом (ч. 2 ст. 63) встановлено, що власні надходження державних і комунальних вищих навчальних закладів, наукових установ, отримані від плати за послуги, що надаються згідно з освітньою, науковою та навчально-виробничою діяльністю, благодійні внески та гранти відповідно до рішення, прийнятого вченою радою вищого навчального закладу, наукової установи, зараховуються на спеціальні реєстраційні рахунки, відкриті в територіальному органі центрального органу виконавчої влади у сфері казначейського обслуговування бюджетних коштів, або на поточні та/або вкладні (депозитні) рахунки установ державних банків. Зазначені доходи, а також відсотки, отримані від розміщення коштів вищого навчального закладу, наукової установи на вкладних (депозитних) рахунках в установах державних банків, включаються до фінансового плану (кошторису) вищого навчального закладу, наукової установи і можуть використовуватися на придбання майна і його використання, капітальне будівництво та ремонт приміщень, поліпшення матеріально-технічного, навчально-лабораторного, навчально-методичного забезпечення освітнього процесу тощо в межах статутної діяльності вищого навчального закладу, наукової установи.

Таким чином, основна частина майна, отримана вищим навчальним закладом від власника (держави в особі уповноваженого органу) за кошторисом, знаходиться у нього на праві господарського відання. Інша частина, отримана за рахунок надання платних послуг, фактично надана державою у самостійне розпорядження вищого навчального закладу.

У будь-якому випадку кошти, отримані вищим навчальним закладом, у тому числі від надання платних послуг, відповідно до бюджетного законодавства є бюджетними і розпоряджатись такими коштами вищий навчальний заклад може тільки у рамках витрат, передбачених кошторисом. В іншому випадку такі дії можуть бути кваліфіковані як нецільове використання бюджетних коштів.

З іншої сторони, вищі навчальні заклади продовжують зіштовхуватися із труднощами вільного розпорядження грошовими коштами за надання платних послуг, що знаходяться на їх спеціальному фонді.

У бюджетних установах (якими виступають вищі навчальні заклади) виділяють два основні види фондів: загальний та спеціальний. Під доходами спеціального фонду розуміють власні надходження бюджетних установ, які виконують допоміжну функцію по відношенню до бюджетних асигнувань і забезпечують виконання основних завдань бюджетних установ в частині не покритій доходами загально-го фонду¹.

Як передбачено статтею 13 Бюджетного кодексу від 11 серпня 2010 р. № 2456-VI² спеціальний фонд не повинен формуватися з конкретно визначених джерел надходжень і використовуватися на фінансування конкретно визначених цілей.

Використання коштів спеціального фонду бюджетними установами чітко регламентується законодавством. Зокрема, безпосереднє використання коштів спеціального фонду здійснюється³:

- на покриття витрат, пов'язаних з організацією та наданням послуг та із виконанням основних функцій установи;
- на ремонт, модернізацію чи придбання нових необоротних активів (крім будівель і споруд) та матеріальних цінностей, на покриття витрат, пов'язаних з організацією збирання і транспортування відходів і брухту на приймальні пункти, на преміювання осіб, які безпосередньо зайняті збиранням відходів і брухту, а також на господарські потреби бюджетних установ;
- на утримання, обладнання, ремонт майна бюджетних установ;
- на організацію виробничої діяльності, а також на господарські видатки бюджетних установ;
- на спеціально визначені напрямки у разі надходження коштів від виконання спеціальних доручень.

Як впливає із наведеного, вищий навчальний заклад позбавлений самостійності у розпорядженні коштами спеціального фонду, що

---

¹ Свірко, С. В. Бухгалтерський облік у бюджетних установах: методологія та організація [Текст] / С. В. Свірко. – К. : КНЕУ, 2006. – С. 229.

² Бюджетний кодекс України [Електронний ресурс] : Закон України від 11 серп. 2010 р. № 2456-VI. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2456-17/>.

³ Свірко, С. В. Доходи спеціального фонду бюджетних установ в вітчизняній та міжнародній обліковій практиці: характеристика та порівняльний аналіз [Текст] / С. В. Свірко // Вчені записки : наук. зб. – К. : КНЕУ, 2009. – Вип. 11. – С. 91.

пов'язано безпосередньо з його тісним зв'язком із основним фондом та вимогою використовувати кошти відповідно до затвердженого кошторису. Крім того, обсяг питань, які можуть закріплюватись в кошторисі також обмежується чітким їх визначенням на законодавчому рівні.

Варто надати можливість вищим навчальним закладам відкривати банківські рахунки не лише у державних банках, але і в будь-яких комерційних. Це безперечно дозволить уникнути в майбутньому різноманітних затримок із сторони Державної казначейської служби України по проведенню оплат по господарським операціям та надасть вищому навчальному закладу більший обсяг незалежності та відповідальності за ведення власної діяльності.

На думку автора, необхідно також на законодавчому рівні остаточно розмежувати дані види коштів, наприклад, шляхом обмеження державного контролю за спеціальним фондом виключно до перевірки квартальних звітів розпорядження коштами на факти кримінальних чи фінансових правопорушень.

Третьою перепорою для впровадження моделі дослідницького університету є нерегульованість питання трансферу таких об'єктів.

Під об'єктами права інтелектуальної власності вищих навчальних закладів розуміються результати науково-дослідної, інноваційної, освітянської та інших видів діяльності. Результатом вищевказаної діяльності може бути наукова або науково-технічна продукція, представлена у формі наукового повідомлення, наукової доповіді, звіту, статті, монографії, проекту, конструкторської або технологічної документації; бізнес-плани, програмні продукти, бази даних, винаходи, корисні моделі, промислові зразки, ноу-хау тощо.

Об'єкти права інтелектуальної власності як результати науково-дослідної діяльності, належать до «заритих скарбів» освітніх установ, які не просто не розглядаються як потенційний комерційно привабливий товар в силу неможливості розпорядження ним, а й навіть часто не ураховуються на їх балансі, що відбиває відсутність усвідомлення цих об'єктів як активів, хоча й нематеріальних.

Тривалий час законодавець неоднозначно вирішував питання розпорядження результатами науково-дослідної роботи. Так, у положеннях Закону України «Про державне регулювання діяльності у сфері

трансферу технологій»¹, а саме ч. 1 ст. 11 було зазначено, що майнові права на технологію та/або її складові, що створені у процесі виконання науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт, які фінансуються за рахунок бюджетних коштів, належать установам, організаціям та підприємствам – виконавцям цих робіт відповідно до Цивільного кодексу України (надалі – ЦК України)², крім випадків, передбачених частиною другою цієї статті.

Посилання на ЦК України не прояснює ситуацію, кому ж належать права на об'єкти інтелектуальної власності, оскільки ч. 2 ст. 430 ЦК України проголошує майнові права інтелектуальної власності на об'єкт, створений за замовленням, належать творцеві цього об'єкта та замовникові спільно, якщо інше не встановлено договором.

Проте, нещодавні законодавчі зміни, а саме прийняття Закону України «Про вищу освіту», вирішує питання розпорядження результатами науково-дослідної діяльності в іншому напрямку. Прикінцевими та перехідними положеннями встановлено доповнення до Закону України «Про наукову та науково-технічну діяльність»³. Так, ст. 34 вказаного закону відтепер містить положення про те, що майнові права інтелектуальної власності на об'єкти права інтелектуальної власності (крім випадків, визначених законом), створені за державні кошти або за кошти вищого навчального закладу, залишаються за науковою установою – виконавцем відповідних форм (видів) науково-технічної діяльності (науково-дослідні, дослідно-конструкторські, проектно-конструкторські, технологічні, пошукові та проектно-пошукові роботи, виготовлення дослідних зразків або партій науково-технічної продукції, а також інші роботи, пов'язані з доведенням наукових і науково-технічних знань до стадії їх практичного використання), якщо інше не встановлено договором.

---

¹ Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій [Електронний ресурс] : Закон України від 14 верес. 2006 р. № 143-V. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/143-16/>.

² Цивільний кодекс України [Електронний ресурс] : Закон України від 16 січ. 2003 р. № 435-VI. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/435-15/>.

³ Про наукову та науково-технічну діяльність [Електронний ресурс] : Закон України від 13 груд. 1991 р. № 1977–XII. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1977-12/>.

Хоча це було здійснено із значним запізненням, але не викликає сумнівів, що безперечно внесені зміни до Закону України «Про наукову та науково-технічну діяльність» відбивають актуальні реалії розпорядження вищими навчальними закладами результатами своєї науково-дослідної діяльності.

При вирішенні проблем комерціалізації результатів науково-дослідної діяльності вищого навчального закладу треба зазначити тісну взаємодію цього процесу із трансфером.

Трансфер – це послідовність дій, у ході яких знання, досвід, промислова власність, отримана в результаті фундаментальних та прикладних досліджень в університетах і науково-дослідних установах, вільно розповсюджуються, передаються за допомогою надання науково-технічних послуг або отримуються підприємствами для впровадження в якості продукту або процесу. Тобто, це взаємодія між двома або більше партнерами, де один з партнерів передає свій результат науково-дослідної діяльності через ноу-хау, патенти і технічне сприяння іншому партнерові, який бажає впровадити і використовувати цей результат для конкретної мети.

Проблема нормативної неврегульованості трансферу об'єктів інтелектуальної власності є однією із ключових проблем у процесі комерціалізації об'єктів інтелектуальної власності вищим навчальним закладом. Закон України «Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій» від 14 вересня 2006 р. № 143-V фактично не є діючим, оскільки відсутні підзаконні нормативно-правових актів, які б врегульовували конкретні норми наведеного закону. Без сумніву співробітники вищого навчального закладу не зацікавлені у створенні об'єктів інтелектуальної власності. Вони позбавлені винагороди автору та не в змозі самостійно передати такі об'єкти для подальшої комерціалізації у зв'язку з тим, як зазначалося вище, майнові права на результати науково-дослідної діяльності належать державі також.

Щодо процедури трансферу технологій, то її правове регулювання в Україні потребує докорінних змін, оскільки фактично на практиці існує значна кількість прогалин, які стають на перешкоді не лише вітчизняним виробникам та інвесторам, але і для зарубіжних комерційних замовлень та капіталовкладень (інвестицій, матеріальної бази).

Таким чином, сформувавшись на початку 70–80-их років минулого століття, на даному етапі свого існування модель дослідницьких університетів підтвердила свою життєздатність.

В Україні прийнято цілий ряд важливих законодавчих та нормативно-правових актів у сфері освіти та науки, інтелектуальної власності та інноваційної діяльності. Однак, вітчизняне законодавство містить перешкоди для комерціалізації результатів науково-дослідної діяльності вищих навчальних закладів – дослідницьких університетів.

На нашу думку, для вирішення зазначених проблем в Україні доцільно на законодавчому рівні:

- прийняти загальнодержавну програму підтримки та розвитку вищих навчальних закладів (дослідницьких університетів);
- прийняти Положення «Про дослідницьких університет»;
- започаткувати створення центрів комерціалізації, ліцензування та патентування при дослідницьких університетах;
- прийняти Положення про порядок створення вищими навчальними закладами юридичних осіб для комерціалізації результатів науково-дослідної роботи, які б визначили організаційно-правові форми таких юридичних осіб, порядок передання майна, коштів та об'єктів інтелектуальної власності, систему органів управління;
- прийняти новий Закон України «Про трансфер технологій», який буде здійснювати правове регулювання згаданої сфери відповідно до світових стандартів та тенденцій;
- надати вищому навчальному закладу право вільного розпоряджатися коштами спеціального фонду без залучення у цей процес державних органів, за винятком контролюючих.

У разі виконання викладених вище пропозицій в Україні запрацюють ефективно дослідницькі університети, що дозволить утвердитися Україні на шляху до інноваційного суспільства.